

TORAILEVIEN YSTÄVYSTEN LEIKISTÄ

MITÄ MERKITYSTÄ ESTETIIKALLA VOI OLLA TIEDON MAHDOLLISUUDELLE?

1. JOHDANTO

Nykyään estetiikkaa pidetään usein vähemmän tärkeänä filosofian alana, ainakin verrattuna sellaisiin filosofian ydinalueisiin kuin metafysiikka, epistemologia ja etiikka. Kuinkapa estetiikka taiteen ja kauniin filosofisena tutkimuksena voisikaan olla kovin tärkeää, kun taiteista on tullut kulutushyödykkeitä, ja kauneuskin on vain yksi ylellisyyden laji laadukkaan viinin ja kahvin rinnalla. Tarvitsee vain ajatella, kuinka Johann Sebastian Bach (1685–1750) aikalaisineen suhtautui sävellystyöhön huomatakseen tämän muutoksen suhteessamme taiteeseen. Immanuel Kantin (1724–1804) *Arvostelmakryvyn kritiikistä*¹ (1790) löydämme aivan erilaisen näkemyksen estetiikasta. Tämä näkemys antaa puhtaalle makuarvostelmalle erityisen roolin suhteessa niin teoreettiseen kuin käytännölliseenkin filosofiaan kuvaten sitä ”kaiken filosofian esikouluna” (KU 5:194). Kantin huomautus kauneudesta moraalien symbolina on tunnettu esimerkki sillasta, jonka Kant rakentaa estetiikan ja käytännöllisen filosofian välille (KU § 59). Mutta Kantin järjestelmästä voi löytää sillan myös *Arvostelmakryvyn kritiikin* ja teoreettisen filosofian välillä. Kant nimittäin väittää, että puhtaassa makuarvostelmassa löydämme jotakin sellaista, mikä on ”välttämätöntä tiedolle ylipäätään” (KU 5: 290).

Arvostelmakryvyn kritiikin merkitystä Kantin teoreettiselle filosofialle ovat korostaneet esimerkiksi Hannah Ginsborg, Beatrice Longuenesse ja Henry Allison (Ginsborg 1990 & 1997; Longuenesse 1998; Allison 2001; ks. myös Kukla 2006). Vaikka ajatus ei ole mannermaisen filosofian piirissä uusi ja esiintyy esimerkiksi Heideggerilla, on se analyttisessä keskustelussa saanut jalansijaa vasta vähitellen (ks. Heidegger 1990). Analyttisen filosofian kannalta tärkeässä roolissa on tässä kehityksessä ollut David Bellin artikkeli ”The Art of Judgement”, joka kytkee Kantin väitteen puhtaisa makuarvostelmissa näyttäytyvästä, tiedolle välttämättömästä elementistä *Puhtaan järjen kritiikissä* esitettyyn säännön soveltamisen ongelmaan (Bell 1987). Bellin mukaan tätä yleisen säännön ja yksityistapauksen yhdistämisen ongelmaa ei voida lopulta ratkaista nojaamatta puhtaan makuarvostelman ominaispiirteisiin.

Tulkinta *Arvostelmakryvyn kritiikin* projektista Kantin tieto-opin täydentäjänä selittää useita teokseen liittyviä hämmäntäviä piirteitä. Yleensä kirjaa luetaan suhteessa estetiikkaan kapeasti ymmärrettyinä. Tällöin keskitytään kauneusarvostelmaan, ylevää koskevaan arvostelmaan, sanotaan muutama sana taiteesta ja nerosta unohtamatta pilkata Kantin alikehitettyä taidemakua ja kiistatta hämmäntäviä, äyriäisiin ja kuviotapetteihin viittaavia esimerkkejä kauneudesta. Kirjan toinen, teleolo-

giaa käsittelevä osa jätetään puolestaan usein tyystin vaille huomiota. Tällainen näkökulma jättää avoimeksi, miksi Kant nimesi teoksensa *Arvostelmakryvyn kritiikiksi*, miksi hän ei esipuheessa ja johdannon ensimmäisessä ja toisessa versiossa puhu käytännössä lainkaan estetiikkasta sanan nykyisessä merkityksessä ja mitä teleologiaa koskeva osa tekee muka estetiikkaa käsittelevässä kirjassa. Tulkinta myös selittää niitä lukuisia teoksesta löytyviä huomautuksia, jotka estetiikkaan sanan nykymerkityksessä keskittyvä näkökulma jättää mysteereiksi. Esimerkiksi Kantin äkkiseltään triviaalilta vaikuttava kauneusarvostelman analyysin avaus, joka painottaa makuarvostelmien olevan *esteettisiä*, tulee ymmärrettäväksi kun sana esteettinen käsitetään *Puhtaan järjen kritiikin* aistimellisuuteen viittaavassa merkityksessä. Olisiko siis mahdollista, että *Arvostelmakryvyn kritiikin* alaluku § 35, jonka Kant on otsikoinut: ”Maun periaate antaa subjektiivisen periaatteen arvostelmakryvylle yleensä”, pitäisi tulkita aivan kirjaimellisesti? Edellä mainitut kommentaattorit argumentoivat, että on.

Kant ei ole yksin ajatellessaan, että esteetiikalla on annettavaa filosofian ydinkysymysten ratkaisuun. Myös Ludwig Wittgenstein näyttää antavan esteettiselle arvostelmalle vastaavan roolin kielen ymmärtämistä koskevan näkemyksensä kehittyessä. Wittgensteinin ja Kantin yhteyden juuri estetiikan osalta mainitsee jo 60-luvulla Stanley Cavell (Cavell 1965/1969, vrt. Baz 2015). Bellin ansio puolestaan on yhdistää Cavellin mainitsema kytkös säännönseuraamisen kysymykseen. Hänellä aiheen systemaattinen tarkastelu tosin keskittyy Kantiin, ja Wittgensteinia hän käsittelee vain artikkelinsa loppusanoissa (Bell 1987, 239–244). Joka tapauksessa alustavan rinnastuksen taustalla on se tunnettu seikka, että Wittgensteinin säännönseuraamisen mahdollisuutta koskeva paradoksi (FT § 201) muistuttaa huomattavasti Kantin *Puhtaan järjen kritiikissä* esittämää pohdintaa yleisen säännön soveltamisesta yksityistapaukseen (PJK A 133). Muutamat tutkijat pitävätkin

Wittgensteinin paradoksia nimenomaan Kantin ongelman perillisenä (Bell 1987; Glock 1996, 326; Haugeland 1998, fn 4; Kukla 2006, 10; McDowell 2009, 110). Kukaan mainituista kirjoittajista ei kuitenkaan selvitä laajemmin, kuinka Kantin ja Wittgensteinin näkemykset tarkalleen ottaen muistuttavat toisiaan.

Ajatus esteettisen arvostelman merkityksestä Wittgensteinin kielikäsitteilykselle on sopusuhteissa sen kanssa, että Wittgensteinin kirjoituksissa estetiikkaa ja taidetta koskevat huomautukset pulpahtelevat esiin tämän tästä nivellettyinä kielen ymmärtämistä ja merkitystä koskeviin pohdiskeluihin. Tämä piirre toistuu niin *Tractatuksessa*, jossa Wittgenstein vertaa lauseen sisäistä järjestystä musiikillisen teeman vastaavaan järjestykseen, kuin myöhemmissä *Sinisessä ja ruskeassa kirjassa*, *Filosofisissa tutkimuksissa* ja toimitetuissa teoksissa, joissa Wittgenstein toteaa lauseen ymmärtämisen muistuttavan musiikillisen teeman ymmärtämistä. Itse asiassa juuri sitä osaa *Filosofisia tutkimuksia*, joka käsittelee säännön kykyä määrätä sovelluksensa (FT §§ 185–242), edeltää usein ohitettu musiikillinen versio paljon tutummasta matemaattisen säännön seuraamisen esimerkistä (FT § 184).

Tämän kirjoituksen tarkoitus on osoittaa, että estetiikka ei ole filosofian periferiaa ainaakaan Kantin ja Wittgensteinin ajattelussa, vaan Kantin ja Wittgensteinin jakama säännön soveltamisen ongelma saa molemmat ajattelijat etsimään ratkaisua esteettisestä arvostelmasta. Kirjoituksen tarkoituksena on tästä lähtökohdasta käsin hahmotella kantilaista ratkaisua puhtaasti semanttisten (eikä siis esimerkiksi mielen tai maailman rakenteeseen palautuviin) normien perustaksi Wittgensteinin myöhäisfilosofiassa. Ehdotan, että Wittgensteinin syy korostaa sääntöjen konstituoimia kielipelejä ja hetkittäin myös niiden rajoja liittyy hänen ajattelunsa kantilaiseen pohjavireeseen. Tällä en tarkoita, että myöhäinen Wittgenstein olisi ajatellut kielen sääntöjen olevan universaaleja, muuttumattomia tai Kantin transsendentaalisen subjektin kaltaisesta subjektista riip-

puvaisia. Kaikista näistä vielä *Tractatussessa* esiintyvistä oletuksista myöhäinen Wittgenstein luopuu (ks. TLP 2.022, 2.18, 5.6–5.64). Toisaalta jo *Tractatussessa* esiintyvä kantilainen ajatus, jonka mukaan kielen – taiteen, uskonnon, inhimillisen toiminnan – säännöt eivät ole kausaalisia, esimerkiksi psykologisia luonnonlakeja, säilyy Wittgensteinin ajattelun ytimessä (TLP 4.11–4.1121).

Esteettisen arvostelman roolin oivaltaminen Wittgensteinin ajattelussa tarjoaa alustavan vastauksen myös niille, jotka kritisoivat Wittgensteinin tapaa korostaa sääntöjä ja niiden konstituoiden kielipeliä rajoja (ks. esim. Rhees 1959–60). Kun taiteen tyypillisesti ei-käsitteelliset säännöt, joista sekä Kant että Wittgenstein puhuvat, lasketaan mukaan erilaisia kielipelejä konstituoiden sääntöjen moninaisuuteen, tulee yhteys säännönseuraamisen ja käytännön välillä paremmin esiin (FT § 23 & 202; LC I: 15–17; KU §§ 45–47). Kielipeliä rajojen korostamisen ei myöskään tarvitse johtaa ajatukseen aidasta, jonka kielityllä puolella ruoho on vihreämpää ja ajatus lentää vapaammin. Kielipeliä rajojen korostaminen mahdollistaa myös rajojen sisäpuolen näkemisen tarkoituksenmukaisena kokonaisuutena silloinkin, kun itse pelille ja sen säännöille ei ole mahdollista löytää pelin ulkopuolista oikeutusta. Tämä ajatus tunnetaan estetiikassa Kantin *Arvostelmakryvyn kritiikin* esittelemänä arvostelmakryvyn periaatteena, joka toteutuu reflektoiduissa arvostelmissa eli puhtaissa makuarvostelmissa ja luonnon organismeja koskeissa teleologisissa arvostelmissa. Kant kutsuu periaatetta muodollisen tarkoituksenmukaisuuden tai ”kontingentin lainomaisuuden” periaatteeksi (”Gesetzsmässigkeit des Zufälliges als eines solchen”, KU 20: 217; ks. myös KU 5: 184). Voidaksemme ymmärtää tiettyjä ilmiöitä – artefakteja, tekoja, luonnon organismeja – meidän on Kantin mukaan tarkasteltava niitä tarkoituksenmukaisina systeemeinä (KU 5: 220). Kuitenkin tämä tarkoituksenmukaisuus perustuu vain arvostelmakryvyn itselleen antamaan peri-

aatteeseen, eikä siitä siksi voi päätellä itse asian objektiivisten ominaisuuksien suhteen mitään. Kant korostaakin, että kyseisen periaatteen pohjalta emme voi esittää luonnon-tieteellisiä selityksiä, vaan se oikeuttaa meidät vain kuvaamaan kulloinkin kyseessä olevaa kohdetta (KU 5: 417). Näin tehdessään hän itse asiassa ennakoii myöhäisen Wittgensteinin korostamaa kontrastia tieteellisen selittämisen ja filosofialle sopivan kuvaamisen välillä (FT § 109). Kantilainen muodollisen tarkoituksenmukaisuuden periaate riittää antamaan myös kielen säännöille luonnonlaeista poiketen normatiivista voimaa huolimatta sääntöjen historiallisesti ja kulttuurisesti vaihtelevasta, kontingentista perustasta. Toisaalta se jättää tilaa sääntökriitikoiden usein korostamalle kielen käytön subjektiiviselle vapaudelle.

SÄÄNNÖN SOVELTAMISEN ONGELMA

Wittgensteinin myöhäisfilosofian kenties eniten keskustelua herättänyt ajatus on niin kutsuttu säännönseuraamisen paradoksi:

Paradoksimme oli tämä: Sääntö ei voisi määrätä toimintatapaa, kun kerran kaikki toimintatavat on mahdollista saattaa sopusointuun säännön kanssa. Vastaus oli: Jos kerran kaikki voidaan saada pitämään yhtä säännön kanssa, silloin ne voidaan saattaa myös ristiriitaan sen kanssa. Siksi tässä ei olisi enempää yhtäpitävyyttä kuin ristiriitaakaan.

Se, että tässä on väärinkäsitys, ilmenee jo siitä, että esitämme tässä ajatuskulussa tulkinnan toisensa jälkeen, ikään kuin kukin niistä rauhoitaisi meitä ainakin hetken aikaa, kunnes ajattelemmekin tulkintaa, joka on puolestaan tämän taustalla. Tällä tavoin nimittäin osoitamme, että on olemassa sääntökäsitys, joka ei ole tulkintaa, vaan joka ilmenee sovellustapaus tapaukselta siitä, mitä sanomme ”säännön seuraamiseksi” ja mitä ”säännön vastaiseksi toiminnaksi”.

Siksi olemme taipuvaisia sanomaan: Kaikki säännön mukainen toiminta on tulkintaa. ”Tulkitsemiseksi” olisi kuitenkin sanottava vain sääntöilmauksen korvaamista toisella. (FT § 201.)

Säännönseuraamisen paradoksi koskee kielen merkitystä ja ymmärtämistä. Jos sanojen ja lauseiden merkityksiä on Wittgensteinia seuraten viisainta tarkastella sääntöjen konstituoimina tilannekohtaisina käyttöinä (FT § 43), niin millä perusteella olemme oikeutettuja sanomaan jostakusta, että hän ymmärtää tietyn käsitteen käyttöä konstituoivan säännön? Millä perusteella olen oikeutettu sanomaan itsestäni, että osaan jatkaa sarjaa? Saman kysymyksenasettelun voi löytää myös Wittgensteinin estetiikkaa koskevista luennoista. Millä perusteella väitämme, että ”Tämä on oikea tapa lausua runo” tai että ”Esitys ei ole balanssissa, koska basso on liian voimakas”? (LC I: 2, 19) .Kuinka sääntö voi määrittää oikean tavan soveltaa sitä? Wittgensteinille ”oikea” merkitsee tässä normatiivista siinä mielessä, että säännön ja sen sovelluksen suhde ei ole empiirinen, esimerkiksi kausaalinen suhde, vaan suhde on kielipiillinen. Jos ymmärrän, tapani soveltaa sääntöä tulisi olla sisäisessä suhteessa itse sääntöön siten, että voin tarvittaessa viitata sääntöön oikeuttaakseni sovellukseni. Mutta kuinka *tämä* on mahdollista ilman, että ajaudun vain esittämään yhä uusia tulkintoja säännöstä eli esittämään yhä uusia verbaalisia sääntöilmauksia?

Kysymys yleisen säännön soveltamisesta yksittäistapaukseen on Kantille vähintään yhtä tärkeä kuin Wittgensteinille. Kantin mukaan kognitiossa yhdistyy aina käsitteellinen ja aistimellinen elementti: ”Ajatukset ilman intuitioita ovat tyhjiä, intuitiot ilman käsitteitä ovat sokeita. Tämän vuoksi on aivan yhtä välttämätöntä tehdä käsitteet aistimelliseksi (eli liittää niihin kohde intuitiossa) kuin tehdä intuitiot ymmärrettäviksi (eli tuoda ne käsitteiden alle).” (PJK B 75.) Mutta kuinka yleiset käsitteet eli säännöt ovat sovittavissa partikulaariseen aistimelliseen havainnointiin?

Kant lähestyy kysymystä eri tietokykyjen näkökulmasta. Kantin tietokykyjen järjestelmässä käsitteistä vastaa ymmärrys, jota Kant kutsuu sääntöjen kyvyksi. Kuvittelukyky puolestaan edustaa aistimellisuutta ja vastaa intuitioista silloin kun havainnoinnin kohde ei ole välittömästi läsnä. Näiden kahden tiedolle välttämättömän ulottuvuuden, yhtäältä ymmärryksen objektiivisten sääntöjen ja toisaalta subjektiivisen aistimellisuuden välillä vallitsee kuitenkin jännite. Kant on luennollaan kuvannut jännitettä tietyvästi seuraavasti:

Kuvittelukyky ja ymmärrys ovat ystävykset, jotka eivät selviä ilman toisiaan, mutta eivät toisaalta voi toisiaan sietääkään, vaan toinen on aina vahingoittamassa toista. Mitä yleisämpää ymmärrys omissa säännöissään on, sitä täydellisempi se on. Mutta jos se tahtoo tarkastella asioita konkreettisesti, se ei selviä ilman kuvittelukykyä. (Siteerattu teoksessa Allisonin 2001, 48, suomennos oma.)

Tiedollisen kokemuksen ytimeä löytyy siis kiusallinen ristiriita subjektiivisen ja objektiivisen, konkreettisen ja abstraktin, partikulaarisen ja universaalien välillä.

Puhtaan järjen kritiikissä Kant tarttuu ongelmaan. Hän toteaa, että kun ymmärrys on sääntöjen kyky, on *arvostelmakyky* – se kyky, jonka tarkastelulle myöhempi *Arvostelmakyvyn kritiikki* on omistettu – kyky subsumoida säännön alle eli ”ratkaista kuuluuko jokin annetun säännön alaisuuteen vai ei” (PJK A 132). *Puhtaan järjen kritiikissä* Kantilla on mielessään tyypillinen arvostelmakyvyn käyttötilanne, tapaus, jossa lähemme liikkeelle yleisestä käsitteestä ja asetamme sen alle jonkin partikulaarin. Mutta kuinka olemukseltaan yleinen sääntö soveltuu konkreettiseen yksityistapaukseen? Kantin aihetta koskeva selitys on verrattain lyhyt. Kant toteaa, että säännön sovellusta partikulaariseen ei ainakaan voi perustella uudella säännöllä, joka antaisi ohjeen alkuperäisen säännön soveltamiselle. Tällainen siirto johtaisi vain äärettömään sääntöjen

regressioon. Kyseessä on siis pääpiirteissään sama ongelma, jonka Wittgenstein nimeää säännönseuraamisen paradoksiksi. Eikä ongelma ole pelkästään historiallinen. Sama regressioargumentti esiintyy myös analyyttisen kielifilosofian semanttista normatiivisuutta koskevassa keskustelussa. Artikkelissaan ”Against Content Normativity” Åsa Wikforss ja Kathrin Glüer argumentoivat, että kielen tai mentaalisen sisällön normatiivisuutta puolustavat näkemykset ovat joko sisällöllisesti tyhjiä tai ajautuvat väistämättä äärettömään sääntöjen regressioon, jossa säännön sovellusta perustellaan yhä uusilla säännöillä. Wikforssin ja Glüerin mukaan paras ratkaisu ongelmaan on luopua normativistisesta, sääntöjä korostavasta kielikäsitteestä (Wikforss & Glüer 2009b).

Kantille säännöistä luopuminen ei kuitenkaan tule kyseeseen, sillä se tarkoittaisi viime kädessä subjektin autonomiasta luopumista. Kantin ratkaisu säännön soveltamisen ongelmaan kulminoituu arvostelmakykyyn, jolla Kant tarkoittaa juuri kykyä ratkaista, kuuluuko jokin annetun säännön alaisuuteen vai ei. Kant kirjoittaa arvostelmakyvystä:

Mikäli se aikoo osoittaa yleisesti, miten näiden sääntöjen alle subsumoiminen tapahtuu, siis ratkaisun, onko jokin kyseisen säännön alainen vai ei, pitäisi tapahtua, niin tämä voisi tapahtua ainoastaan uuden säännön avulla. Tämä sääntö puolestaan edellyttää – juuri siksi, että se on sääntö – uudelleen arvostelmakykyyn opastusta, ja näin osoittautuu, että säännöt kykenevät kyllä opettamaan ja varustamaan ymmärrystä, mutta että arvostelmakyky on erityinen kyky, jota ei voida lainkaan opettaa vain ainoastaan käyttä. (PJK A 133.)

Kant selventää ajatustaan mainitsemalla lääkärin, tuomarin ja valtiomiehen, jotka voivat kyllä hallita oman alansa säännöt jopa siinä määrin, että voivat ansioitua niiden opettamisessa muille. Silti kukin heistä voi kompastua sääntöjen käytännöllisessä soveltamisessa, mi-

käli ”hänen luonnollinen arvostelmakykynsä (joskaan ei ymmärryksensä) on puutteellinen ja hän kylläkin ymmärtää yleisen *in abstracto* mutta ei pysty ratkaisemaan, kuuluuko tapaus *in concreto* sen alle, tai siksi, että hän ei ole saanut riittävää opastusta esimerkeistä ja todellisista toimista” (PJK A 133–134). Arvostelmakyvyille konkreettiset esimerkit ovatkin ensiarvoisen tärkeitä. Toisaalta Kant toteaa esimerkkien olevan ymmärryksen yleispätevien sääntöjen näkökulmasta pikemminkin vahingoksi, sillä ne harvoin vastaavat sääntöä täydellisesti. Tässä Kantin tapa ilmaista asia muistuttaa siis luentojen huomautusta ymmärryksen ja kuvittelukykyyn riitaisasta ystävyydestä. Viime kädessä henkilöllä itsellään on oltava arvostelmakykyä, sillä ”vaikka koulu voi ojentaa ja ikään kuin juurruttaa rajoittuneeseen ymmärrykseen ylenpalttisesti muiden oivalluksista lainattuja sääntöjä, niin kyvyn käyttää näitä sääntöjä on oltava oppilaassa itsessään” (PJK A 133).

Noin 170 vuotta myöhemmin myös Wittgenstein pohtii tilannetta, jossa oppilas on säännön soveltamisen haasteen edessä. Wittgensteinin kuvaaman oppilaan tehtävänä on opetella luonnollisten lukujen sarjaa määrittävä sääntö. Wittgenstein kirjoittaa: ”Ohjaamme häntä aluksi ehkä kädestä pitäen kirjoittamaan sarjan 0:sta 9:ään. Mutta tämän jälkeen *mahdollisuus saada hänet ymmärtämään* tulee riippumaan siitä, että hän jatkaa kirjoittamista itsenäisesti.” Pohtien erilaisten virheidensä tai pikemminkin säännön epätavallisten sovellusten mahdollisuuksia Wittgenstein lisää aivan kuin Kantia mukaillen: ”Tässäkin voi oppilaamme oppimiskyky loppua” (FT § 143). Wittgenstein jatkaa: ”Mutta olettaakamme nyt, että opettajan ponnisteltua jonkin aikaa hän jatkaa sarjaa oikein, ts. siten kuin me teemme. Nyt voimme siis sanoa: Hän hallitsee järjestelmän. Mutta miten pitkälle hänen on jatkettava sarjaa oikein, jotta voimme oikeutetusti sanoa näin? On selvää: Et voi ilmoittaa tässä mitään rajaa.” (FT § 145.) Ja kuitenkin teemme eron ymmärryksen ja ymmärryksen

puutteen välillä. ”Erotamme henkilön, joka tietää mistä puhuu, henkilöstä, joka ei tiedä” (LC I: 17).

Wittgensteinin tekstistä hahmottuva vastaus säännönseuraamisen paradoksiin sisältää seuraavat elementit. Ensiksi, aivan kuten Kant, Wittgenstein viittaa käytännölliseen kykyyn: ”Siksi ’säännön seuraaminen’ on käytäntöä” (FT § 202). Ja: ”Sanan ’tietää’ kieliooppi on ilmeisesti läheistä sukua sanojen ’osata’, ’voida’, ’pystyä’ kieliopillle” (FT § 150). Toiseksi, sääntöä ei voida palauttaa mihinkään yksittäiseen sääntöilmaisuuksiin, koska tämä johtaisi vain sääntöilmaisujen regressioon. Tästä syystä kielen opettaminen ei ole pelkkää abstraktia selittämistä sääntöilmaisujen avulla. Pikemminkin se on konkreettiseen tekniikkaan tutustuttamista ja sen harjoittamista: ”Lapsia kasvatetaan suorittamaan nämä toiminnot, käyttämään näissä yhteyksissä näitä sanoja ja reagoimaan toisten ihmisten sanoihin *tällä tavalla*” (FT § 6). Ja lopuksi, aivan kuten Kant, Wittgenstein antaa esimerkeille oleellisen roolin sääntöjen välittämisessä: ”ellei henkilöllä vielä ole näitä *käsitteitä*, opetan häntä käyttämään sanoja *esimerkkien ja harjoituksen* avulla. Näin tehdessäni en kerro hänelle vähempää kuin mitä itse tiedän.” (FT § 208.) Sääntö ja sen oikea sovellus kohtaavat käytännön toiminnassa.

Ajatusta kielen ymmärtämisestä säännönseuraamisena pidettiin pitkään Wittgensteinin myöhäisfilosofian keskeisenä juonteena. Erityisen vaikutusvaltainen oli varhaisen Gordon Bakerin ja Peter Hackerin edustama tulkinta, jonka mukaan käsitteen ymmärtämisen kriteeri on puhujan kyky paitsi käyttää sanaa säännön määräämällä tavalla myös kysyttäessä periaatteessa oikeuttaa sanan käyttöään viittaamalla itse sääntöön. Tämä voi tapahtua esimerkiksi esittämällä sääntöilmaus, kuten sanan määritelmä. (Baker & Hacker 1985; Glock 1996.) Wittgensteinin tapaa korostaa kielen sääntöjä ja sääntöjen konstituioimia kielipelejä ovat kuitenkin kritisoineet lukuisat tahot. Yksi varhaisista Wittgensteinin kriitikoista,

hänen oppilaansa Rush Rhees kirjoittaa: ”Yksi syy siihen, miksi keskustelu ei muistuta pelin pelaamista on, että pelin eri siirtojen ja vastasiirtojen pointti on pelin sisällä. Kun taas keskustelusta ja siitä, mitä keskustelussa sanotaan voimme oppia. Yleensä kukin meistä myös tuo keskusteluun jotakin: ei niin kuin peliin tuodaan taito, vaan ihan vain siinä, että kullakin meistä on jotain sanottavaa.” (Rhees 1959–60, 182.) Rhees siis vastustaa Wittgensteinin näkemyksenä pitämäänsä ajatusta kielestä sääntöjensä rajaamien pelien joukkona, jossa nuo pelin rajat estävät pääsyn rajojen tuolle puolen. Samansuuntaisia ajatuksia ovat esittäneet myös niin sanotun terapeutin Wittgenstein-tulkinnan edustajat, tosin heidän mukaansa Wittgenstein ei koskaan kannattanutkaan ajatusta kielen rajoista tai luopuu siitä (ks. esim. Diamond 2005, 114; Conant 2002, 422; Crary 2000, 4). Mielenkiintoista kyllä sääntökeskeisen kielikäsitteiden kyseenalaisuuteen kuuluu myös analyyttisen kielifilosofian kärkinimiä, joiden kanssa terapeutisella Wittgenstein-tulkinnalla ei ajattelisi olevan kovinkaan paljon yhteistä. Donald Davidson torjuu (Wittgensteinin näkemyksenä pitämänsä) ajatuksen kielen käyttämisestä säännönseuraamisena, ja Katrin Glüer ja Åsa Wikforss puolestaan argumentoivat, että Wittgenstein luopuu koko ajatuksesta (Davidson 1992, Glüer & Wikforss 2009a).

Wittgensteinin kirjoituksista voi löytää tukea niin perinteiselle säännönseuraamisesta painottavalle tulkinnalle kuin sitä kritisoivalle näkemykselle. *Filosofisissa tutkimuksissa* Wittgenstein itse asiassa erottaa toisistaan kaksi ymmärtämisen (säännönseuraamisen) tapausta. Näistä ensimmäinen on Bakerin ja Hackerin tulkinnan alleviivaama tapaus, jossa oleellista on ero säännön seuraamisen ja pelkän mekaanisen, säännön mukaisen toimimisen välillä (ks. esim. FT §§ 155, 179, 199, 202, 217). Tällöin periaatteellinen kyky oikeuttaa oma toiminta viittaamalla sääntöön eli esimerkiksi selittää lauseen sisältö omin sanoin on tärkeässä roolissa, koska juuri se

erottaa aidon ymmärtämisen mekaanisesta reagoimisesta. Toisaalta Wittgenstein toteaa toistuvasti, että jossakin vaiheessa selitykset ovat lopussa ja ”seuraan sääntöä *sokeasti*” (FT § 219). Juuri Wittgensteinin huomautukset säännön sokeasta seuraamisesta ovat johtaneet kysymään, ovatko säännöt lopultakaan Wittgensteinin näkemyksessä niin keskeisessä roolissa kuin aikaisemmin on ajateltu. Mielenkiintoista kyllä, Wittgenstein kytkee jälkimäisen tapauksen, jossa säännön sovellusta ei voida enää perustella uudella käsitteellisellä sääntöilmauksella, musiikin ymmärtämiseen:

Puhumme lauseen ymmärtämisestä siinä mielessä, jossa se voidaan korvata toisella saman asian ilmaisevalla sanalla. Mutta puhumme myös siinä mielessä, jossa sitä ei voida korvata millään muulla sanalla. (Yhtä vähän kuin musiikillista teemaa voi korvata toisella.) (FT § 531.)

Kuten jatkossa argumentoin, Wittgenstein ei viittaa musiikkiin sattumalta. Esimerkin on määrä tuoda esiin tilanne, jossa ymmärtäminen on sellaisen systeemin sisäisen koherenssin tunnistamista, jota ei enää voida oikeuttaa sen ulkopuolelta käsin. Bellin mukaan Wittgensteinin erottelu on sukua Kantin tavalle erottaa kaksi arvostelmakyvyn käyttötappaa. Edellisen säännönseuraamisen lajin voi ymmärtää (karkeasti) *Puhtaan järjen kritiikin* tarkastelemana determinoivana arvostelmana, jälkimmäisen puolestaan *Arvostelmakyvyn kritiikin* esittelemänä reflektioivana arvostelmana (Bell 1987, 243–244).

Kielen sääntöjen yksinomaista korostamista vastustavat tutkijat ovatkin oikeassa siinä, että seurattessamme sääntöä kohtaamme lopulta pisteen, jossa tulkintojen eli eksplisiittisten sääntöilmausten avulla esitetyt säännön sovelluksen oikeutukset on kerta kaikkiaan kulutettu loppuun (FT § 217). Tästä ei kuitenkaan seuraa, että säännöillä tai perusteilla ei olisi mitään virkaa. Kuten Wittgenstein toteaa: ”Jos siitä, mikä on sääntö, tulisi poikkeus, ja

poikkeuksesta sääntö; tai jos niistä tulisi yhtä taajaan esiintyviä ilmiöitä – normaalit kielipelimme menettäisivät näin pontensa” (FT § 142). Mutta koska kielipelit itse eivät perustu sen paremmin maailman kuin mielenkään rakenteisiin, vaan ovat kontingentteja, inhimillisen elämänmuodon myötä kehkeytyneitä tapoja, ”perusteita voi esittää vain pelin sisällä. Perusteiden ketjun renkaat loppuvat pelin rajalla.” (PG 97.) Kielipelin rajalla ei ole enää järkeä etsiä oikeutusta (esimerkiksi väitteelle ”Jokaisella sauvalla on jokin pituus”) tai tilaa mielekkäästi kysyä, pitäisikö minun noudattaa näitä sääntöjä (kuten käyttää sanoja niiden tavanomaisissa merkityksissä). Kielipelin rajalla ”en enää valitse, vaan seuraan sääntöä *sokeasti*” (FT § 219). Crispin Wright ilmaisee ajatuksen seuraavasti: ”Kaikkeen säännönseuraamiseen kuuluu perustavaa säännönseuraamista. Ja perustava – ’sokea’ – säännönseuraaminen, oikein ymmärrettynä, on säännönseuraamista vailla perusteita.” (Wright 2007, 497.) Bell sanoo saman asian näin: ”Se huolestuttava johdopäätös, johon Wittgenstein näyttää meidät ajavan on, että rationaalisten ja kognitiivisten kykyjemme ytimessä asuu väistämätön sokeus” (Bell 1987, 226). Bellin mukaan kyseessä on sokeus nimenomaan Kantin sanalle antamassa merkityksessä eli riippumattomuutena käsitteellisistä säännöistä.

KANT JA PUHDAS MAKUARVOSTELMA SÄÄNNÖN JA SEN SOVELLUKSEN

SILTANA

Puhtaan järjen kritiikissä arvostelmakyvyn esittelyä seuraa tunnetusti vaikeaselkoinen skematismeja koskeva luku, jossa Kantin on tarkoitus vastata säännön soveltamisen mahdollisuutta koskevaan kysymykseen. Bellin mukaan Kant onnistuu *Puhtaan järjen kritiikissä* antamaan vasta alustavan vastauksen arvostelman ongel-

maan. Hänen mukaansa asian ydin on siinä mahdollottomalta vaikuttavassa tehtävässä ”antaa yhtäältä subjektiivisuudelle luovuttamaton rooli arvostelmien muodostamisessa tuhoamatta samalla objektiivisten arvostelmien mahdollisuutta” (Bell 1987, 222). Haaste, johon arvostelmakyyvyn pitäisi vastata, koskee yleisen käsitteen soveltamista ilmiöön, johon käsite itse ei tietenkään voi sisältyä. Hankaluutena on puhtaiden ymmärryksen käsitteiden erilaisuus verrattuna aistimellisiin intuitioihin, kun subsumointi edellyttäisi nimenomaan samanlaisuutta. Kantin mukaan tarvitaan ”jokin kolmas”, ”välittävä representaatio”, joka on samanlainen molempien edellisten kanssa – siis toisaalta aistimellinen ja toisaalta intellektuaalinen. Tämä kolmas on kuvittelukyyvyn tuottama transsendentaalinen skeema. Näin ymmärrettynä kysymys on täsmälleen sama, johon Kant pureutuu *Arvostelmakyyvyn kritiikin* ensimmäisessä osassa.

Arvostelmakyyvyn kritiikin esipuheessa Kant palaa kysymykseen arvostelmakyyvyn luonteesta ja tuo esiin *Puhtaan järjen kritiikistä* tutun äärettömään regressioon viittaavan argumentin:

Arvostelmakyyvyn (jonka oikea käyttö on niin välttämätöntä ja yleisesti vaadittua, että juuri tätä tietokyyvää kutsutaan hyväksi käsityskyyvaksi) luonteesta voidaan helposti päätellä, kuinka suuria vaikeuksia liittyykään sen periaatteen löytämiseen. [...] Tätä periaatetta ei voida johtaa *a priori* käsitteistä, koska ne kuuluvat ymmärrykselle ja arvostelmakyyvyn puolestaan koskee vain käsitteiden soveltamista. [...] Arvostelmakyyvyn on siis annettava oma käsitteensä, jonka kautta mitään asiaa ei tiedetä, mutta joka kuitenkin toimii sille sääntönä, mutta ei objektiivisena sääntönä, johon arvostelmakyyvyn voisi arvostelmansa sovittaa, sillä tällaisessa tapauksessa tarvittaisiin uusi arvostelmakyyvyn päättämään, onko kyseessä säännön mukainen tapaus vai ei. (KU 5: 169).

Regression ongelma on siis sama, mutta nyt uutena avauksena on arvostelmakyyvyn oman

a priori periaatteen löytämisen haaste. Kyseessä on haaste yhtäältä siksi, että periaate ei voi olla objektiivinen eikä perustua käsitteisiin. Toisaalta tästä huolimatta periaatteen pitäisi tuoda arvostelmaan yleispätevyyttä tai normatiivista voimaa.

Nyt Kant nimeää *Puhtaan järjen kritiikin* tarkasteleman arvostelmalajin, jossa yksittäistapaus asetetaan jo tunnetun käsitteen (säännön) alaan, determinoivaksi arvostelmaksi. Mutta Kant korostaa, että arvostelmakyyvyllä on tämän determinoivan käytön lisäksi toinenkin, nimittäin refleктоiva käyttö. Juuri refleктоivat arvostelmat ovat Kantin erityisen huomion kohteena *Arvostelmakyyvyn kritiikissä*. Refleктоivan arvostelman tapauksessa tunnemme partikulaarin ja etsimme partikulaarista lähtien universaalia eli käsitettä tai sääntöä, jonka alaan se kuuluisi. Tällaisia refleктоivia arvostelmia ovat paitsi kauneutta ja ylevää koskevat puhtaat makuarvostelmat myös luonnon tarkoituksenmukaisuutta koskevat teleologiset arvostelmat. Luontoa voi toki tarkastella determinoivan arvostelmakyyvyn näkökulmasta, mutta tällöin luonnon ilmiöt näyttäytyvät aggregaateina, periaatteessa irrallisista osista koostuvina kokoelmina. Determinoivan arvostelmakyyvyn näkökulmasta maailma on – anakronistisesti, joskaan ei aivan mielivaltaisesti puhuen – toisistaan riippumattomien tosiseikkojen kokonaisuus, kuten *Traktatuksen* Wittgenstein toteaa (TLP 1.1, 2.061). Kuitenkaan determinoivan arvostelmakyyvyn näkökulma ei tyhjennä meille mahdollisia näkökulmia maailmaan, sillä refleктоiva arvostelmakyyvyn näyttää luonnon sisäisesti tarkoituksenmukaisena kokonaisuutena, ikään kuin taiteena. Myös *Traktatuksessa* tämä näkökulma tuodaan esiin. Varhaisen Wittgensteinin mukaan ”maailman tunteminen rajatuksi kokonaisuudeksi on mystinen tunne”, joka yhdistää etiikkaa ja estetiikkaa (TLP 6.45, 6.421; MK, 114). Toisin kuin varhainen Wittgenstein, Kant ei kuitenkaan näytä erottavan näitä kahden arvostelmakyyvyn käyttötapaa jyrkästi toisistaan. Bellin lisäksi Beatrice Longuenesse ja

Henry Allison ovat korostaneet, että Kantille arvostelmakyvyn refleктоiva käyttö on mukana myös empiirisessä tiedon muodostuksessa (Longuenesse 1998, 163–166; Allison 2001, 20–30, 154–155; ks. myös KU Ensimmäinen johdanto IV–VI).

Refleктоivien arvostelmien joukossa erityisessä asemassa ovat makuarvostelmat, jotka ovat puhtaan refleктоivia. Tämä tarkoittaa sitä, että puhtaan makuarvostelman perustana ei ole mitään käsitettä tai tiettyä käsitteellistä periaatetta. Tästä syystä makuarvostelmaa ei myöskään voi tehdä valmiiseen käsitteelliseen sääntöön nojaten tai toisten arvostelmia imitoiden, vaan se edellyttää aina arvostelman tekijän omaa (intressitöntä) reagointia partikulaariseen. Samasta syystä puhdasta makuarvostelmaa ei voi oikeuttaa vetoamalla käsitteelliseen sääntöilmaisuun. Puhdas makuarvostelma ei myöskään johda minkään käsitteen tai säännön löytymiseen, ei ainakaan sanan tavanomaisessa merkityksessä. Nimittäin myös taiteeseen ja makuarvostelmiin liittyy jonkinlaisia sääntöjä. Kant itse asiassa määrittelee esteettisen arvostelmakyvyn paitsi muodollisen tarkoituksenmukaisuuden arvostelemisen kykynä, myös ”erityisenä kykynä arvostella asioita sääntöjen, vaikkakaan ei käsitteiden mukaan” – ilmaisu, joka resonoi edellä siteeratun *Puhtaan järjen kritiikissä* mainitun ”erityisen kyvyn, jota ei voida lainkaan opettaa, vaan ainoastaan käyttää” kanssa (KU 5: 194, vrt. PJK A 133). Tehdessään kauneusarvostelman subjekti esittää oman arvostelmansa ”esimerkkinä yleisestä säännöstä, jota ei voida ilmoittaa” (KU 5: 237). Taiteen kohdalla Kant puolestaan viittaa paitsi kunkin taiteenlajin sääntöihin, ”joiden laskeman perustuksen avulla taiteelliseksi kutsuttu tuote esitetään alun alkaen mahdollisena”, myös neron taiteelle antamiin sääntöihin, joita vailla taide on vaarassa muuttua ”omaperäiseksi hölynpölyksi” (KU 5: 307). Makuarvostelmassa esitetyn säännön tavoin neron taiteelle antama sääntö on eksemplaarinen: se ei perustu matki-

miseen, vaan esitetään muille arvostelemisen säännöksi tai standardiksi (KU 5: 308). Kuitenkin nämä neron taiteelle antamat säännöt tai makuarvostelman säännöt, joissa subjekti asettaa oman arvostelmansa säännön rooliin, poikkeavat ei-käsitteellisyydessään draamatisesti ymmärryksen säännöistä. (KU §§ 22, 46–48, 57; ks. Allison 2001, luku 11.)

Kauneusarvostelmassa olemukseltaan subjektiivinen aistimellisuus antaa objektiiviselle käsitteiden kyvyille eli ymmärrykselle haasteen. Haaste voi olla esimerkiksi Beethovenin *Patteettisen sonaatin* hidas osa tai (Kantia itseään seuraten) äyriäinen. Sillä, löytyykö kohde institutionaalisen taidemaidman piiristä, tai edes sillä, onko se olemassa, ei ole ratkaisevaa merkitystä. Kantin mukaan ratkaisevaa on vain intressittömästi kontemplotaitavan kohteen muoto, jonka on oltava tietokyvyillemme tarkoituksenmukainen. Tällä Kant tarkoittaa, että juuri kohteen muoto saattaa ymmärryksen ja kuvittelukyvyyn sellaiseen keskinäiseen suhteeseen, jonka arvostelman tekijä kokee tyydyttävänä (§ 11). Kuvittelukyvyyn ymmärrykselle heittäjä haaste on muotoa: löydäpä tälle aistimelliselle partikulaarille sääntö! Koska puhtaat makuarvostelmat ovat määritelmän mukaan ei-käsitteellisiä, ymmärrys ei onnistu vastaamaan tähän haasteeseen. Kuitenkin jo ymmärryksen yritys vastata siihen ja yritystä seuraava ”vapaa leikki” kuvittelukyvyyn kanssa toimii arvostelman perustana. Kyseessä on tilanne, jossa Kantin mukaan ”kuvittelukyky vapaudessaan on harmoniassa ymmärryksen lainomaisuudessaan kanssa” – ja kuten Kant toteaa, tässä yhteydessä kuvittelukyvyyn vapaus on nimenomaan ”skematisoimista ilman käsitettä” (KU 5: 287). Arvostelman subjekti kokee näiden kahden, yleensä torailevan ystävyyden vapaan leikin mielihyvänä, joka siten puolestaan on hänen makuarvostelmansa perusta. Kantin sanoin: ”Tietoisuus subjektin tietokykyjen leikin puhtaan muodollisesta tarkoituksenmukaisuudesta sen representaation kohdalla, jonka kautta objekti on annettu, on nautinto itse” (KU 5: 222).

Arvostelman subjektiivisesta perustasta huolimatta Kantin kuvaama puhdas maku-arvostelma on modaliteetiltaan välttämätön. Toisin kuin esimerkiksi viinin ja kahvin miellyttävyyttä koskevat patologisen subjektiiviset arvostelmat, jotka perustuvat ulkoisten stimulusten kausaalisesti aiheuttamiin reaktioihin, puhtaat makuarvostelmat on tarkoitettu yleis-päteviksi; ne esitetään ”yleisellä äänellä” (KU §§ 5–8). Muita vaaditaan yhtymään niihin huolimatta siitä, että arvostelman käsitteellisen perustan puuttuessa arvostelmalle ei voida esittää argumentteja. Toisin sanoen, maku-arvostelmaa ei voi oikeuttaa viittaamalla käsitteelliseen sääntöön. Kant mainitsee maku-arvostelman erikoisuutena juuri sen, että ne edellyttävät muilta yksimielisyyttä vaikka niitä ei voidakaan niiden ei-käsitteellisyuden vuoksi todistaa (KU §§ 33, 37). Kant kutsuu puhtaan makuarvostelman välttämättömyyttä esteettiseksi, ”eksemplaariseksi” välttämättömyydeksi. Kyseessä on ”subjektiivinen välttämättömyys, joka kuitenkin esitetään objektiivisena” sen oletuksen valossa, että meillä kaikilla on samanlaiset tietokyyvyt (KU § 22). Jos siis voisin yhtäältä luottaa siihen, että oma arvostelmani on puhdas, representaation muodon intressittömään kontemplaatioon perustuva makuarvostelma, ja siihen, että muut jakavat samat tietokyyvyt ja arvostelevat kohdetta intressittömästi, niin silloin meidän pitäisi Kantin mukaan olla kohteen kauneudesta yksimielisiä.

WITTGENSTEIN JA MUODOLLINEN

TARKOITUKSEN MUKAISUUS KIELEN

NORMATIIVISUUDEN PERUSTANA

Edellä kuvatun kaltaiset puhtaat makuarvostelmat tarjoavat Bellin mukaan vastauksen kysymykseen ”kuinka ajattelu voi olla sekä spontaania että rationaalista, sekä sokeaa että objektiivista?” (Bell 1987, 234). Bell kirjoittaa:

Se, että arvostelmia koskevien arvostelmien, säännönseuraamista koskevien sääntöjen regression äärettömyys voidaan katkaista tekemättä itse arvostelmien muodostamisen kyvystä puhdasta mysteeriä, perustuu siihen, että tietyssä pisteessä olen suoraan tietoinen oman kokemukseni sisäisestä koherenssista, ykseydestä, tai merkityksellisyydestä (mt., 239).

Missä mielessä Kantin refleктоiva arvostelma sitten voisi toimia ratkaisuna säännön soveltamisen ongelmaan sellaisena kuin se esiintyy Wittgensteinin tekstissä? *Filosofisissa tutkimuksissa* säännön normatiivisuutta käsittelevää jaksoa (FT §§ 185–242) edeltää välittömästi musiikin tietämistä koskeva huomautus. Huomautuksessa Wittgenstein hahmottelee musiikillista versiota luonnollisten lukujen sarjaa määrittävän säännön soveltamisesta: ”Haluan muistaa jonkin sävelmän eikä se juolahda mieleeni. Yhtäkkiä sanon: ’Nyt tiedän sen!’ ja laulan sävelmän. Millaista oli, kun yhtäkkiä tiesin sen? Se ei toki ole voinut juolahtaa mieleeni *kokonaisena* tänä hetkenä!” (FT § 184.) Myös Wittgensteinin tarjoamat ehdokkaat melodian tietämisen kriteereiksi – tietty tunne, muisto, melodian laulaminen, jne. – vastaavat matemaattista tapausta (vrt. FT §§ 147–155). Esimerkin luonteesta johtuen tietoväitettä ei kuitenkaan ole mahdollista oikeuttaa tulkinalla eli esittämällä eksplisiittinen sääntöilmaus (vrt. FT § 201). Melodian tuntemisessa on viime kädessä kyse sen oman sisäisen, tarkoituksenmukaisen ykseyden tunnistamisesta.

Kantilainen käsitys muodon tarkoituksenmukaisuudesta esteettisen arvostelman ytimenä, jota ei ole mahdollista ilmaista käsitteellisesti, on toki vain yksi käsitys monien joukossa. Lisäksi Kantin näkemystä voi lukea ja painottaa monin eri tavoin. Bell keskittyy omissa artikkelissaan kantilaisen esteettisen arvostelman ominaispiirteisiin ja korostaa erityisesti arvostelman subjektiivista, kokemuksellista ulottuvuutta. Bellin listaa soveltaen ja karsien voidaan kantilainen esteettinen arvostelma tiivistää seuraaviin yleisiin määreisiin.

Ensiksi, kuten on jo todettu, se on luonteeltaan ei-käsitteellinen. Se ei perustu käsitteellisiin sääntöihin tai periaatteisiin eikä johda sellaisten muodostumiseen. Toiseksi, arvostelma on spontaani siinä merkityksessä, että se tehdään ilman välittäviä käsitteitä tai periaatteita vain reagoimalla partikulaariseen. Kolmanneksi, arvostelma on refleктоiva eli siinä etsitään sääntöä yksittäistapaukselle sellaista kuitenkaan löytämättä käsitteellisessä muodossa. Neljänneksi, arvostelma on subjektiivinen eli ”oppilaan” on itse tehtävä arvostelma oman reaktionsa pohjalta. Viidenneksi, edellä esitetystä huolimatta esteettinen arvostelma ei ole subjektiivinen samassa mielessä kuin miellyttävää koskevat arvostelmat, joiden kohdalla perustelujen vaatimisessa tai yksimielisyyden edellyttämisessä ei ole mitään järkeä. Esteettinen arvostelma on normatiivinen sanan erityisessä esteettisessä merkityksessä, joka ei edellytä vetoamista käsitteelliseen sääntöilmaukseen. Pikemminkin arvostelma itse esitetään sääntönä, jota ei kuitenkaan voida perustella. Esittämällä arvostelman vaadin muita yhtymään siihen vaikkakaan en ennusta yksimielisyyttä sanan empiirisessä merkityksessä. (Ks. Bell 1987, 234–236.)

Wittgensteinin taidetta ja estetiikkaa koskevista huomautuksista voi löytää merkkejä kaikista viidestä piirteestä. Ei-käsitteellisyys on näistä ilmeisin ja tuli jo edellä esiin Wittgensteinin huomautuksessa mahdollisuudesta korvata musiikillista teemaa toisella. Ajatus erityisesti musiikin ei-käsitteellisestä, mutta kuitenkin ”loogisesti” tai ”kieliopillisesti” jäsentyneestä sisällöstä toistuu Wittgensteinin kirjoituksissa. Ensimmäisen kerran Wittgenstein esittää ajatuksen vuonna 1915 kirjoittaessaan musiikillisen teeman olevan tautologia, eli lause, joka ei sano todellisuudesta mitään, vaan ainoastaan näyttää oman muotonsa. Tätä ajatusta Wittgenstein täsmentää variaatiolla Kantin ”tarkoituksenmukaisuus vailla tarkoitusta” -periaatteesta. Wittgenstein kirjoittaa teemasta: ”Se on itsessään täydellinen, se tyydyttää itse itsensä”

(MK, 60). Jos ajatusta jäljittää Wittgensteinin myöhemmissä kirjoituksissa, huomaa sen toistuvan. *Sinisessä ja ruskeassa kirjassa* Wittgenstein pohtii tunnetta, joka voi vallata musiikin kuulijan. Huomautuksen kielellinen muoto on Wittgensteinille tyypillinen, mutta sen sisältö vastaa *Arvostelmakyvyn kritiikin* kuvausta laikihenkisen ymmärryksen ja aistimellisen kuvittelukyvyn keskinäisestä kisailusta: ”Tämä sävelmä sanoo *jotakin*’ ja on kuin minun olisi saatava selville, *mitä* se sanoo. Kuitenkin tiedän, että se ei sano mitään sellaista, minkä voisin ilmaista sanoin tai kuvin. Ja jos tämän oivaltaessani tyydyn sanomaan ’Se ilmaisee vain musiikillisen ajatuksen’, tämä ei merkitisi enempää kuin sanoa ’Se ilmaisee itsensä.’” (SR, 264.) Ajatus musiikin ei-käsitteellisestä ja kuitenkin kielen rakenteita muistuttavasta autonomiasta toistuu myös *Filosofisissa tutkimuksissa* Wittgensteinin väitteessä, että lauseen ymmärtäminen on sukua musiikillisen teeman ymmärtämiselle. Molemmissa tapauksissa paraskin merkityksen selitys voi olla vain verrata lausetta tai teemaa johonkin, jolla on sama muoto: ”Sanomme: ’Etkö näe, tässä ikään kuin tehdään johtopäätös’ tai: ’Nämä ovat ikään kuin sulkumerkit’ jne..” (FT § 527.)

Toisessa estetiikan luennossaan Wittgenstein kiinnittää huomiota esteettisten arvostelmien spontaaniuteen ja subjektiivisuuteen. Wittgensteinin mukaan ”kukaties kaikkein tärkein estetiikkaan liittyvä asia ovat esteettiset reaktiot, esimerkiksi tyytymättömyys, epä-mukavuus, vastenmielisyys” (LC II: 10). Kun Kant korosti mielihyvää kauneusarvostelman subjektiivisena perustana, puhuu Wittgenstein negatiivisista tunteista: ”Ovi on liian matala! Tee tälle jotain!” (LC II: 11). Mutta sen sijaan, että ajautuisi puhtaaseen subjektivismiin Wittgenstein korostaa yhteyttä arvostelman ja sen kohteen (ei-käsitteellisen, autonomisen) kieliopin välillä. Juuri toisessa luennossa Wittgenstein nimittäin tekee perin juurin kantilaisen erottelun yhtäältä esteettisen arvostelman ja toisaalta (ruoan tai kahvin) miellyttävyyttä koskevan arvostelman välillä (LC

II: 2). Wittgensteinin mukaan ”on olemassa mielihyvän ilmaisun ala, joka koskee sitä kun maistat hyvää ruokaa tai haistat hyvän tuoksun jne., ja sitten on olemassa taiteen ala, joka on tyystin erilainen – vaikka usein sinulla on sama ilme kuunnellessasi musiikkia kuin silloin kun maistat hyvää ruokaa” (LC II: 3). Miellyttävää koskevien arvostelmien kohdalla tyydymme mielihyvin empiiristen syiden sanastolla annettuihin selityksiin, kun taas esteettiset selitykset edellyttävät perusteluja. Esteettisten selitysten kohdalla epämukavuus on ”suuntautunutta” ja hyväksyttävät selitykset ovat ”kieliopillisia” (LC II: 17–18). Tämä tarkoittaa, että puhumme kohteestamme ”samoin kuin shakkipelin nappuloista, kun ilmoitamme niitä koskevat pelisäännöt, emmekä kuvaa niiden fyysikaalisia ominaisuuksia” (FT § 108).

Esteettisten arvostelmien erityinen normatiivisuus puolestaan tulee esiin Wittgensteinin tavassa verrata niitä selityksiin, joita edellytetään oikeussalissa (LC III: 12). Kantin tavoin Wittgenstein myös toteaa, että esteettisiä arvostelmia ei oikeuteta vetoamalla tilastolliseen evidenssiin. Wittgensteinin mukaan: ”Mitä ilmeisimmin emme halua tätä, so. laskelmia tai reaktioita koskevaa raporttia – puhumattakaan sellaisen ilmeisestä mahdollisuudesta” (LC III: 8). Ylipäätään Wittgensteinin tapa kytkeä estetiikka paitsi subjektiivisiin esteettisiin reaktioihin myös taiteen ”kielioppiin”, taiteen (ei-käsitteellisiin) sääntöihin, joiden hallinta on hänen mukaansa esteettisten arvostelmien tekemisen edellytys, voidaan nähdä ilmentymänä kantilaisesta autonomian ajatuksesta taiteen kohdalla (LC I: 11–17). Oleellista taiteen säännöissä nimittäin on juuri se, että niitä ei voi redusoida esimerkiksi psykologiaan. Näin ymmärrettyinä taiteen säännöt muistuttavat niitä neron mukanaan tuomia sääntöjä, joita Kant kuvaa puhuessaan taiteesta. Nämä säännöt eivät perustu käsitteelliseen reseptiin, ne eivät jäljittele mitään tai ketään, vaan pikemminkin toimivat muille taiteen harjoittajille jäljittelyn kohteina (KU §§ 43–48, ks. myös LC I: 23).

Tiettyä esteettisen arvostelman ominaispiirrelle on tärkeämpää on Kantin näkemyksessä kuitenkin arvostelmakyvyn *a priori* periaate, joka ilmenee selvimmin puhtaissa makuarvostelmissa. Kant luonnehtii kyseistä periaatetta useilla erilaisilla tavoilla. Johdannossa Kant kirjoittaa, että arvostelmakyvyn *a priori* periaate on periaate luonnon ilmiöistä sellaisina, joina ne sopivat arvostelmakyvyn itseensä (KU 5: 182). Meidän on lähestyttävä luonnon kontingenteja partikulaarisia ilmiöitä kaikessa kontingenssissaan ikään kuin niihin sisältyisi lainomainen ykseys, vaikka sellaista emme voikaan ymmärryksen näkökulmasta osoittaa. Ymmärrys ei voi tuottaa tällaista käsitettä, ja kuitenkin se on konkreettisen kokemuksen mahdollisuuden kannalta välttämätön. Siksi arvostelmakyky olettaa sen omaksi hyödykseen (KU 5: 183; ks. myös KU §§ 79–82). Kantin mukaan:

Tämä luonnon tarkoituksenmukaisuuden transsendentaalinen käsite ei ole luonnon käsite eikä vapauden käsite, sillä se ei liitä kohteisiinsa yhtään mitään, vaan ainoastaan esittää sen ainutlaatuisen tavan, jolla meidän on lähestyttävä luonnon kohteita niitä reflektoidessamme ja tavoitellessamme kokemuksen ykseyttä; se on arvostelmakyvyn subjektiivinen periaate (maksimi). Tästä syystä me myös ilahdumme (tarkalleen ottaen olemme helpottuneita) kohdatessamme tällaista systemaattista ykseyttä puhtaasti empiiristen lakien joukossa, aivan kuin kyseessä olisi meidän tarkoituspärimme suosiva onnellinen sattuma – vaikka meidän olikin välttämätöntä olettaa sellaisen ykseyden olemassaolo huolimatta siitä, ettemme voineet saada sitä selville saati todistaa sitä. (KU 5: 184.)

Arvostelmakyvyn *a priori* periaatetta voi Kantia seuraten kutsua kontingentin lainmukaisuudeksi, muodon tarkoituksenmukaisuudeksi, tarkoituksenmukaisuudeksi vailla tarkoitusta (*Zweckmäßigkeit ohne Zweck*). Juuri tämä *a priori* periaate antaa reflektioille

arvostelmille niiden empiirisistä, miellyttävää koskevista arvostelmista poikkeavan normatiivisen voiman – perustan, jonka nojalla olen oikeutettu vaatimaan muita yhtymään puhtaisiin makuarvostelmiini vaikka en niitä voikaan perustella käsitteellisesti.

Wittgenstein ei tietenkään puhu tietokyvyistä Kantin merkityksessä tai perusta käsitystään kielipista transsendentaalisen subjektin varaan. Sen sijaan hän toteaa kuvaavansa kieltä ”enemmän tai vähemmän toisilleen sukua olevien rakenteiden perheenä” (FT § 108). Puhe rajoista mahdollistaa rajojen sisäpuolen näkemisen tarkoituksenmukaisena kokonaisuutena silloin, kun pelin säännöille ei ole mahdollista löytää pelin ulkopuolista oikeutusta tai selitystä. Ajatus kielen sinänsä kontingenttien sääntöjen systeemien sisäisestä tarkoituksenmukaisuudesta vailla kielen ulkopuolista tarkoitusta on tässä mielessä myös *Filosofisten tutkimusten* keskeinen teema. Vaikka Wittgenstein korostaa kielen käyttökelpoisuutta moniin erilaisiin tarkoituseriini nähden, näitä tarkoituksia ei ole mahdollista identifoida kielestä itsestään riippumatta. Wittgensteinin mukaan ”kielen tarkoitus [Zweck] on kieli itse” (FT § 497). Emme voi löytää sellaista tosiseikkaa – emme puhujasta emmekä kieliyhteisöstä, emme luonnosta emmekä metafysiikasta – joka antaisi säännön sovellukselle lopullisen oikeutuksen. Mitä välttämättömyyksiä sitten onkaan, kielipillisiä lauseita, joita pidämme ”järkkymättömän varmoina”, nämä lepäävät täysin kontingentilla perustalla (HMP, 147). Tästä huolimatta Wittgensteinin kuvaamat kielipelit ovat sisäisesti koherentteja kokonaisuuksia, rakenteita, jotka ilmentävät tarkoituksenmukaisuutta vailla itsensä ulkopuolista tarkoitusta. Juuri kielipelien sisäinen, muodollinen tarkoituksenmukaisuus voidaan nähdä sellaisena perustana kielen normatiivisuudelle, joka yhtäältä välttää naturalistisen reduktionismin ja toisaalta osoittaa, miksi kielen säännöt ovat konstitutiivisinakin sääntöinä kieliyhteisön jäseniä aidosti sitovia. Tämän muodollisen tarkoituk-

senmukaisuuden periaatteen tunnemme parhaiten taidekokemuksistamme.

Tässä kirjoituksessa olen kartoittanut yhtymäkohtia Kantin ja Wittgensteinin säännönsuoraamisopohdiskelujen välillä. Toisin kuin yhä voimistuvat äänet, jotka kuuluttavat myöhäisen Wittgensteinin luopuneen sääntöjen ja kielipelien ajatuksista, uskon, että säännön käsite on Wittgensteinille ratkaisevan tärkeä. Wittgensteinin tekstistä voi tosin löytää erottelun kahden erilaisen säännönsuoraamisen tapauksen välillä (PI § 531). Yhtäältä tapauksen, jossa puhujan periaatteellinen kyky oikeuttaa säännön sovelluksensa viittaamalla sääntöilmaukseen on tärkeässä roolissa; toisaalta tapauksen, jossa käsitteellistä sääntöilmausta ei enää ole saatavilla ja olen saavuttanut perusteiden ketjun päätepisteen. ”Näin filosofoinnissa päädytään lopulta kohtaan, jossa mieleemme tekisi päästää vain jokin jäsentymätön äännähdyks” (FT § 261). Nojaten kuvaamaani Kant-yhteyteen ja erityisesti Bellin tulkintaan Kantin ajattelusta, olen argumentoinut, että Wittgensteinin tarkoittama sokea säännönsuoraaminen ei ole sokeaa pelkän mekaanisen reagoimisen mielessä. Pikemminkin kyseessä oleva sokeus on kantilaisittain ymmärretyyn esteettisen arvostelman sokeutta eli riippumattomuutta käsitteellisestä sääntöilmauksesta. Kuten esteettiset arvostelmat kantilaisittain ymmärrettyinä, myös sokea säännönsuoraaminen sisältää subjektiivisesta perustastaan huolimatta myös normatiivisen ulottuvuuden.

Kieltä on mielekästä kuvata sääntöjen konstituomien ”rakenteiden perheenä”, heterogeenisena kielipelien moninaisuutena juuri siksi, että vain strukturoituneet systeemit – pelit, biologiset organismit tai vaikkapa kellon kaltaiset artefaktit – voivat näyttäytyä meille tarkoituksenmukaisina (FT §§ 108, 23; KU 5: 354, 425). Taiteiden joukossa paras esimerkki tällaisesta refleктоivaa arvostelmakykyä kutkuttavasta systeemistä on musiikki, johon Wittgenstein tuon tuostakin kieltä vertaa. Kantia seuraten systeemin näkeminen tarkoi-

tuksenmukaisena puolestaan tarkoittaa sen näkemistä ikään kuin se olisi järjestetty säännön mukaan huolimatta siitä, että emme aina pysty ilmoittamaan kyseistä sääntöä käsitteellisesti (KU 5: 220, vrt. FT § 54). Wittgenstein toteaaakin, että jäsentymätön äännähdyks, johon säännön sovelluksen oikeutuksen etsintä

meidät johtaa, ”on ilmaisu vain määrättyssä kielipelissä, joka on sitten kuvattava” (FT § 261). Säännönseuraamisen sokea piste ei siis ole pelkkä subjektiivinen reaktio partikulaarisuuteen, vaan reaktio, joka saa intersubjektiivisen pätevyytensä siitä tarkoituksenmukaisesta kontekstista, johon se kuuluu.²

VIITTEET

1. Seuraan *Puhtaan järjen kritiikin* suomentajien tapaa kääntää *Urteilskraft* arvostelmakävyiksi.
2. Osia tästä kirjoituksesta esitettiin 4.4.2014 Tampereen yliopistossa järjestetyssä Kantin *Arvostelmakävyyn* kri-

KIRJALLISUUS

- Allison, H. (2001) *Kant's Theory of Taste*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Baker G. and Hacker P. (1985) *Rules, Grammar and Necessity* – Vol. 2 kokoelmasta *An Analytical Commentary on the Philosophical Investigations*. Oxford: Blackwell.
- Baz, A. (2015) ”The Sound of Bedrock: Lines of Grammar between Kant, Wittgenstein, and Cavell”, *The European Journal of Philosophy* DOI: 10.1111/ejop.12108.
- Bell, D. (1987) ”The Art of Judgment”. *Mind* 96 (382): 221–244.
- Cavell, S. (1965/1969) ”Aesthetic Problems of Modern Philosophy”, julkaistu uudelleen teoksessa S. Cavell, *Must We Mean What We Say?*. Cambridge: Cambridge University Press, 73–96.
- Conant, J. (2002) ”The Method of the *Tractatus*”. Teoksessa E. Reck (toim.) *From Frege to Wittgenstein*. Oxford: Oxford University Press, 374–462.
- Crary, A. (2000) ”Introduction”. Teoksessa A. Crary and R. Read (toim.) *The New Wittgenstein*. London: Routledge, 1–18.
- Davidson, D. (1992) ”The Second Person”. *Midwest Studies in Philosophy* 17 (1): 255–267.
- Diamond, C. (2005) ”Wittgenstein on Religious Belief: On the Gulfs between Us”. Teoksessa D. Z. Phillips & Mario van der Ruhr (toim.) *Religion and Wittgenstein's Legacy*. Aldershot: Ashgate, 99–137.
- Ginsborg, H. (1990) *The Role of Taste in Kant's Theory of Cognition*. New York: Garland Publishing Company.
- (1997) ”Lawfulness without Law: Kant on the Free Play of Imagination and Understanding”, *Philosophical Topics* 25:1: 37–81.
- Glock H. (1996) *A Wittgenstein Dictionary*. Oxford: Blackwell.
- Glüer, K. & Wikforss, Å (2009a) ”Es braucht die Regel nicht: Wittgenstein on Rules and Meaning”. Teoksessa Whiting, D. (toim.) *The Later Wittgenstein on Meaning*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 148–166.
- (2009b) ”Against Content Normativity”. *Mind* 118 (469): 31–70.
- Haugeland, J. (1998) ”Truth and Rule-Following”. Teoksessa *Having Thought*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 305–361.
- Heidegger, M. (1990) *Kant and the Problem of Metaphysics*. Viidennestä editiosta kääntänyt R. Taft. Bloomington: Indiana University Press.
- Kant, I. (1781/2013) *Puhtaan järjen kritiikki* (PJK). Suom. Markus Nikkarla ja Kreetta Ranki. Helsinki: Gaudeamus.
- (1790/1908) *Kant's gesammelte Schriften, Herausgeben von der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften. Band V. Erste Abtheilung: Werke, Fünfter Band: Kritik der praktischen Vernunft, Kritik der Urteilskraft*. Berlin: Georg Reiner.
- Kukla, R. (2006) ”Placing the Aesthetic in Kant's Critical Epistemology”, teoksessa R. Kukla (toim.) *Aesthetics and Cognition in Kant's Critical Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Longuenesse, B. (1998) *Kant and the Capacity to Judge*. Princeton: Princeton University press.
- McDowell, J. (2009) ”How Not to Read Wittgenstein's

- Philosophical Investigations: Brandom's Wittgenstein". Teoksessa *The Engaged Intellect: Philosophical Essays*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Rhees, R. (1959–1960) "Wittgenstein's Builders". *Proceedings of the Aristotelian Society* 60: 171–186.
- Wittgenstein, Ludwig (1921/1961) *Tractatus Logico-Philosophicus* (TLP). Suom. H. Nyman. Porvoo: WSOY.
- (1961) *Muistikirjoja 1914–1916* (MK). Suom. Heikki Nyman. Porvoo: WSOY.
- (1966) *Lectures and Conversations on Aesthetics, Psychology and Religious Belief* (LC). Toim. C. Barrett. Berkeley: University of California Press.
- (1974) *Huomautuksia matematiikan perusteista* (HMP). Suom. H. Nyman. Porvoo: WSOY.
- (1974) *Philosophical Grammar* (PG). R. Rhees (toim.). Käänt. A. Kenny. Berkeley: University of California Press.
- (1980) *Sininen ja ruskea kirja* (SR). Suom. H. Nyman. Porvoo: WSOY.
- (1953/1981) *Filosofisia tutkimuksia* (FT). Suom. Heikki Nyman. Porvoo: WSOY.
- (1987) *Kirjoituksia 1929–1938* (K). Suom. Heikki Nyman. Porvoo: WSOY.
- Wright, C. (2007) "Rule-Following without Reasons: Wittgenstein's Quietism and the Constitutive Question". *Ratio* 20: 481–502.